

DOKTORIVÄITEKIRI UDMURDI JA SÜRJAKOMI VÄRVINIMEDEST

Елена Рябина. Основные цветообозначения в пермских языках. *Dissertationes philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis II. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011. 262 lk.*

7. novembril 2011 kaitses Jelena Rjabina Tartu Ülikooli Teadusnõukogu ees doktoriväitekirja „Permi keelte põhivärvinimed”, mille eest talle omistati filosoofiadoktori teaduslik kraad. Töö juhendajaks oli filosoofiadoktor professor Urmas Sutrop (Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikool), kaitsmisel oponeeris filoloogiadoktor professor Anatoli Rakin (Vene TA Komi Teaduskeskus). Dissertatsiooni eesmärgiks oli: 1) välja selgitada udmurdi ja sürjakomi põhivärvinimed; 2) võrrelda udmurdi, sürjakomi ja vene põhivärvinimede fookusi; 3) analüüsida udmurdi keelejuhtide vastuseid sotsiolingvistilisest aspektist.

Need ülesanded on töös täidetud. Lisaks sellele käsitleb autor udmurdi ja sürjakomi värvinimetuste päritolu ja värviadjektiivide struktuuri. Niisiis ei hõlma töö kõigi kolme permi keele, vaid ainult kahe, udmurdi ja sürjakomi ainest.

Uuritud värvinimetused on autor kogunud välitöödel aastail 2007–2008 (udmurdi) ja 2008–2009 (sürjakomi).¹ Küsitleti 51 Komi Vabariigist sürjakomi eri murdealadelt pärit keelejuhti vanuses 11–81 ning 125 udmurdi, kelle vanus oli 9–80 aastat ja kellest 115 pärines Udmurtia eri paigust ning 10 Tatarstanist või Baškiiria territooriumilt. Keelejuhtide hulgas oli mõlemast

¹ Kogumismeetodi kohta vt: I. Davies, G. Corbett, A Practical Field Method for Identifying Basic Colour Terms. – *Languages of the World* 1995, kd 9, nr 1, lk 25–36.

soost erineva haridustasemega inimesi, kes kõik valdasid vabalt oma emakeelt. Kahe katse tulemusel saadi udmurdi värvinimetuste kohta 10 037 teadet, mille hulgas on 1231 erinevat värvinoomenit, ja komi värvinimetuste kohta 3733 teadet, mille hulgas on 514 erinevat värvinoomenit.

Töö esimesed kolm peatükki täidavad sisuliselt sissejuhatavat funktsiooni. 1. peatükis tutvustatakse permi keelte ajalugu, keelepoliitikat, sõnavara üldist päritolu ja permi keelte värvisõnavara käsitlevaid varasemaid uurimusi. 2. peatükis refereeritakse Brent Berlini ja Paul Kay põhivärvinimede teooriat,² mainitakse selle teooria edasiarendusi ja mõõduka relativismi esindajate seisukohti. 3. peatükis on kirjeldatud põhivärvinimetuste määratlemise välimeetodit, mille on välja töötanud Ian Davies ja Greville Corbett, ning loetelukatse täiendusena U. Sutropi kognitiivse esiletuleku indeksit. Lõpuks antakse ülevaade udmurdi ja sürjakomi keelejuhtide päritolust, vanuselisest ja soolisest koosseisust ning haridustasemest. Et suurem osa taustinformatsioonist on teiste autorite töedes juba avaldatud, tunduvad ebaoproportsionaalselt ulatuslikud sissejuhatavad tekstid (kokku 30 lk) tarbetu dubleerimisena. Et väitekirja on venekeelne, seega eelkõige Venemaa lugejale suunatud, võib ehk niisuguse teabe edastamine olla asjakohane, kuid see tulnuks vormistada sissejuhatusena, mitte uurimuse sisuna.

Väitekirja 4. ja 5. peatükis analüsitakse küsitluste käigus kogutud sõnavara. Kahe testi tulemuste alusel määratletakse udmurdi ja sürjakomi põhivärvinimed ja värvide fookused ning võrreldakse vastava keele/murde põhivärvinimede koosseisu B. Berlini ja P. Kay värvisüsteemi arenguskeemiga. Uurimisel selgus, et kõigis udmurdi

murretes on põhivärvinimedeks kuus primaarset värvinime ja halli värvinimetus: *свѣд* 'must', *мѣдвы* 'valge', *горд* 'punane', *вож* 'roheline', *чуж* 'kollane', *лыз* 'sinine', *пурьысь* 'hall'.

Värve, mille nimetused universaalse evolutsiooniskeemi põhjal kuuluksid viimastesse staadiumidesse, väljendatakse udmurdi murretes erinevalt. Lõunaudmurdi murdes tuvastati kümme põhivärvinime kriteeriumidele vastavat nimetust (peale juba nimetatute *курень* 'pruun', *лемлет* 'roosa' ja *нан-чуж* 'oranž', sõna-sõnalt 'tumekollane'), niisiis vastab lõunaudmurdi värvisüsteem B. Berlini ja P. Kay skeemi seitsmendale staadiumile. Põhjaudmurdi rühmas sobiks loetelukatse alusel põhivärvinimeks üheksa noomenit (seitsmele ühishnimetusele lisandusid *чагыр* 'helesinine', *льӧль* 'roosa'), kuid nimeandmiskatses ei olnud keelejuhtidel üksmeelt, millist värvitahvlit nimetada värvinimega *льӧль*. Kaama-taguste udmurdi vastustest analüüsiti üksnes nimeandmiskatse tulemusi, sest keelejuhtide vähesus ei võimalda loetelukatse tulemuste põhjal usaldusväärseid järeldusi teha. Selle järgi nimetati teistest sagedamini eelloetletud seitset värvinime ja oranži kohta öeldi sealgi *нан-чуж*. Tulevikus kavatsetakse korrata katseid põhjaudmurdi murde osas, sest senised küsitlused on andnud mõneti ootamatuid tulemusi: 1) ei leidnud kinnitust eeldus, et värvinimi *льӧль* 'roosa' on põhivärvinimi; 2) sõna *чагыр* esineb põhivärvinime positsioonis vene värvinimetuse *голубой* 'helesinine' vastena. Nimelt peaksid B. Berlini ja P. Kay teooria järgi enne seda nimetust leksikaliseeruma pruuni, lillat ja oranži värvust tähistavad põhivärvinimed.

Sürjakomi keeles tõusis loetelukatse esile kaheksa värvinime: *гӧрд* 'punane', *лӧз* 'sinine', *свѣд* 'must', *еджыд* 'valge', *виж* 'kollane', *кольквиж* 'kollane' (sõna-sõnalt 'munakollane'), *турунвиж* 'roheline' (sõna-sõnalt 'rohukollane' või 'rohuroheline'), *пыд* 'hall', kuid nime-

² B. Berlin, P. Kay, Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. Berkeley, CA: University of California Press, 1969.

andmiskatse tulemuste järgi ei vasta *виж* 'kollane' põhivärvinime kriteeriumidele. Seega tuvastati sürjakomi keeles seitse põhivärvinime, millega ta asub B. Berlini ja P. Kay teooria põhjal arenguskeemi V staadiumis. Tulemustest väärib tähelepanu fakt, et nii sürjakomi kui ka põhjaurdmurdi keeles on olemas põhivärvinimi halli värvuse jaoks, puudub aga VI arengustaadiumi põhivärvinimi tähistamiseks mõistet 'pruun'. Sellisele võimalusele on viidanud ka teooria autorid B. Berlin ja P. Kay. Omapärane sõna on sürjakomi *виж* 'kollane', mis ei kvalifitseerunud põhivärvinimetuseks, kuid kuulub nii rohelist kui ka kollast värvi märkivate liitterminite koosseisu. Varem tähistas see ilmselt värviskaala kollaseid ja rohelisi toone hõlmavat osa.

6. peatükis on võrreldud udmurdi ja sürjakomi ning vene värvispektri jaotumist.³ Fokaalpunkte võrreldakse Mari Uusküla väljatöötatud meetodil.⁴ Selgus, et sürjakomi ja vene keeles kattuvad ainult kollase ja oranži värvi fookused. Üllatuseks on udmurdi murrete erinevused helesinine ja roosa värvi ala osas. Udmurtia murretes on sõnaga *чагыр* 'helesinine' tähistatud värvi fookus identne vene keeles nimetust *голубой* kandva värvi fookusega, ent väljaspool Udmurtiat, Kaama-taguste udmurtide keeles märkis *чагыр* enamasti sama värvi mis vene *синий* 'sinine'. Tulemus, et võrreldud kolme keele põhivärvinimed väljendavad värvialasid, mille fookused keeliti erinevad, kinnitab mõõduka relativismi esindajate vaateid. Autor järeldab, et hilisemate arengustaadiumide värvinimed arenesid udmurdi ja komi keeles eraldi. Komi keelde laenati uued värvinimed vene keelest, aga udmurdi värvisõna-

³ I. Davies, G. Corbett, The Basic Color Terms of Russian. – Linguistics 1994, nr 32, lk 65–89.

⁴ M. Uusküla, Distribution of Colour Terms in Ostwald's Colour Space in Estonian, Finnish, Hungarian, Russian and English. – Trames 2006, kd 10, nr 2, lk 152–168.

vara täiendasid türgi ja vene laenud. Seejuures on udmurdi murded allunud erisuunalistele mõjudele, lõunaudmurdi murre on kuulunud rohkem tatari mõjusfääri ning põhjapoolsete udmurtide keeles on enam vene innovatsioone. Seda fakti on hea arvesse võtta ka muudes permi leksikoloogilistes töedes.

7. peatükis on kirjeldatud permi keelte värvinimetuste ajalugu. Värvinimetuste kujunemise algperioodi osas refereeritakse Urmas Sutropi teooriat uurali värvinimetuste arengu varastest staadiumidest ja võimalikest algtüvedest.⁵ Enamikul primaarseist põhivärvinimedest on kõigis permi keeltes ühine päritolu, ainult valge värvi jaoks on välja kujunenud erinevad nimetused. Huvitav on hilisemate värvinimedega areng, näiteks liitsõnade *турунвиж* 'roheline' ja *кольквиж* 'kollane' põhinimeks kujunemine, samuti tähelepanek, et mõnd värvinime kasutatakse murdeti erinevas tähenduses. Sõnade päritolu võinuks siiski käsitleda põhjalikumalt ning omapoolsete kommentaaride ja lisandustega, esitades järjekindlalt teadaolevat sugulaskeelte võrdlusainest (näiteks sarnaselt permi keeltega määrgib adjektiiv *pime* eesti murretes mõistet 'tume').⁶

8. peatükis on vaadeldud värviadjektiivide moodustamise viise. Autori sõnul moodustatakse neis keeltes värviadjektiive peamiselt kahel viisil: tuletuse teel ja võrdluse alusel. Võrdlusest lähtuvad värvinimetused on rühmitatud temaatiliselt: elutu loodus, flora, fauna, toit, metallid ja vääriskivid, inimtegevuse saadused. Tabelites esitatakse paralleelselt udmurdi ja komi sõnad alfabeetiliselt reastatuna. Ühine

⁵ U. Sutrop, The Vocabulary of Sense Perception in Estonian. Structure and History. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia, 8.) Frankfurt am Main jt: Peter Lang, 2002.

⁶ V. Oja, Estonian Adjectives Denoting the Darkness of Colours. – Linguistica Uralica 1999, kd XXXV, nr 3, lk 196–197.

tabel eeldaks kõrvuti asetsevate näide-
te sarnasust mingis suhtes (sõnakuju,
võrdlusalus vm), mida siin kahjuks
pole arvestatud. Udmurdi ja sürjakomi
murretes leidub suur hulk värvinimetus-
si, mis lähtuvad samast nimetamismo-
tiivist, ning teistsugune paigutus looks
hea võrdlusvõimaluse. Pealegi esineb
terve rida samu nimetamismotiive
väga paljude keelte värvisõnavaras (nt
'taevas', 'meri', 'liiv', 'lumi', 'rukkilill',
'vaarikas', 'porgand', 'peet', 'kuld', 'höbe',
'tint' jt).

9. peatükis on analüüsitud udmurdi
värvisõnavara erinevusi sõltuvalt keele-
juhtide vanusest, soost ja erialast.
Küsitluskatsed näitasid, et udmurdi
keeles on olemas rikkalik värvisõna-
vara, kuid spetsiifilisi udmurdi värvi-
nimetusi teavad ainult eakad naised,
kunstnikud ning filoloogid. Autor mär-
kas, et naiste värvisõnavara on üldiselt
meeste omast mitmekesisem, aga vane-
mad mehed jälle tunnevad noorematest
enam spetsiifilisi nimetusi. Muuhulgas
torkas silma, et noorte naiste värvisõna-
vara on teistega võrreldes vaesem, mil-
le põhjuseks võib olla noorte nõrgem
emakeeleoskus.

Ehkki dissertatsioonis on vajakajää-
misi, ei tahaks siinkohal neile kesken-
duda. Kokkuvõttes on see hinnatav
uurimus, mille tulemuste usaldusvää-
ruses pole põhjust kahelda. Selle oluli-
sus ei piirdu permi keeltega, vaid sel on
tähtsust ka kaugemate sugulaskeelte

seisukohalt. Silmas pidades udmurdi ja
sürjakomi keele pikaajalisi kontakte
vene keelega ning asjaolu, et praegused
keelejuhid on praktiliselt kakskeelsed,
on huvitav ja vajalik permi keelte aine-
se võrdlus vastava vene sõnavaraga.
Termin *põhivärvinimed* on pealkirjas
pisut eksitav. Otseselt põhivärvinimede
uurimus piirdub 68 leheküljega, mille
hulka mahuvad ka teiste autorite tööde
refereeringud. Tegelikult käsitletakse
väitekirjas udmurdi ja sürjakomi värvi-
noomeneid laiemalt. Peale põhinimede
tuvastamise kirjeldatakse sõnade pärit-
olu ja kogu teadaoleva värvileksika
moodustamise viise ning analüüsitakse
udmurdi keelejuhtide värvisõnavara
sotsiolingvistilisest aspektist. Raama-
tus on 13-leheküljeline eestikeelne sisu-
kokkuvõte.

Teoreetilisele osale on lisatud autori
kogutud kõigi värvinimede loetelud
keelte ja murderühmade kaupa koos
muude küsitlustulemustega. Töö ma-
hust *ca* poole moodustav sõnaloend on
ühtlasi väärtuslik murdesõnavarakogu,
mida peaks saama kasutada ka teist-
sugusteks keeleteaduslikeks uurimus-
teks. Loodetavasti saab autor teoks
teha plaani jätkata murdesõnavara ko-
gumist ja analüüsi, hõlmates ka permi-
komi keelt. Teadusliku panuse kõrval
on sellel tööl kindlasti ka ühiskondlik
tähtsus.

VILJA OJA